

FÓRUM

Berszán István

HATÁR, KÖRNYEZET, SZOMSZÉDSÁG¹

SZEMINÁRIUM EGY KONTEXTUALISTA
IDŐVETÜLETRŐL

Ha Étienne Balibar² követve az általában vett határt intézményes demarkációnak, illetve a transzgresszió helyének tekintjük, ezzel a társadalomtörténet arénáját határtalannak nyilvánítjuk, vagy legalábbis úgy gondoljuk, hogy semmi sincs a társadalomtörténeti téren kívül. Mindarról, ami alternatívát jelenthetne (pl. Isten, természet), igyekszünk bebizonyítani, hogy társadalomtörténeti konstrukció. A paradigmán belül ez megoldja a problémákat, de hogyha a társadalomtörténeti konstrukció önnön határait is bekebelezi, ez azzal jár, hogy mindentől, ami nem társadalomtörténeti konstrukció, élesen elhatárolódunk, illetve megfeledkezünk.

Egy 2016-os tanulmányban, melyben a kortárs hürelméletet terjesztettem ki a gyakorlatok időirányaira, bevezettem a 'kiegészítő ritmikai dimenziók' fogalmát.³ Amennyiben az idő nemcsak mérhető tartam, hanem ritmus is, folyása mellett eltérő ritmikai irányokkal is számolnunk kell. Ezúttal azonban az irány nem egy kiterjedt egyenes, hanem a mozgás ritmusa (annak önmagába csavarodó idődimenziója), úgyhogy az irányváltás ritmusváltást jelent. Valamely történés eltérő diszciplináris megközelítései pedig az alkalmazott kutatási gyakorlatok ritmikai dimenzióira eső *idővetületek*. Minden kutatási gyakorlatnak megvan a maga kiegészítő ritmikai dimenziója. A dekonstrukció például a retorikai csere ritmikai dimenziójában történik, úgyhogy a jelölők retorikai mozgására hangolódó figyelemgesztusok révén kerülhetünk a mozgásterébe. Egy paradigmikus térnek azért nincsenek egyenértékű szomszédjai, mert minden történést annak a gyakorlatnak a ritmikai dimenziójára vetítünk, amely révén az illető paradigmikus térbe kerülünk. A kontextualista megközelítés minden gyakorlatot, az irodalmi írást és olvasást is beleértve, a *konstrukció* ritmikai dimenziójára vetíti.

Esettanulmányként vizsgáljuk meg a természetírás egy kontextualista idővetületét.

A harmadéves bölcsészhallgatók gyanakodva nézegették az ökokritikai szemináriumon terítékre kerülő Jack London-részletet arról, hogy mi történik egy kiscarkassal, mikor először merészkedik ki a barlangból, ahol született (*Fehér agyar*, A világ fala c. fejezet)⁴. *Naiv antropomorfizálás* – hangzott rögtön a harmadévesek kritikája. – *Az ember nem lehet farkaskölyök, minden ilyen átjárási kísérlet csakis illúzió, illetve hamis ideológia. A természetírás végső soron álca, amely elfedi a valós társadalmi problémákat.*

Belekérdeztem: vajon nem ez az egyik oka a környezeti válságnak, hogy az embert ilyen mereven szétválasztjuk a nem-emberitől? Miért volnának eleve hamisak ezek a kapcsolatteremtési kísérletek egy farkaskölyökkel? Azért – válaszolták –, mert Jack London el akarja hitetni velünk, hogy ő a farkaskölyök benyomásait rögzíti az elbeszélésében.

Emlékeztettem a vitapartnereket, hogy miközben abszolutizálják ember és kisállat különbségét, teljesen figyelmen kívül hagyják mindazt, ami nyilvánvalóan kapcsolatot teremt közöttük. A kiscarkas is él, és félti az életét, de meg fog halni. Szemmel lát, lábon jár, lélegzik. Ez a fejezet arról szól, hogy fél, de kíváncsi, próbálkozik, kudarcot vall, tanul... Tényleg semmi közünk mindezekhez? Tényleg semmi köze a kis állatnak hozzánk mindezekben? Igaz, hogy a farkaskölyök sok tekintetben különbözik tőlünk (a barlang bejáratát a világosság falának látja, szereti a nyers húst, nem a mi fogalmainkkal gondolkodik a helyzeteken stb.), de ezt a másságát is csak kapcsolatteremtés révén fedezhetjük fel – a szomszédjaiként.

Ezért gondolom, hogy a határ nemcsak produktum, amit az intézményes demarkáció teremt, hanem lehet a szétválasztás olyan gyakorlata is, amely vonalszerű határkijelölés helyett *eltávolít* valamitől, ami a közelünkben, közvetlen szomszédságunkban van. A tájhoz való spektatoriális attitűd, melyet Jeff Malpas vizsgál,⁵ így választ el a nem emberi környezettől. Hogyha csak nézzük a tájat, akkor olybá tűnhet, mintha semmi egyéb közünk nem volna hozzá, s ennél fogva mintha mindenestől ez a nézés konstruálná meg. Pedig a táj befolyásával is számolnunk kell, még a pusztán nézés esetében is. De sohasem csak nézzük a tájat, hanem valahogyan be is lépünk a táj helyére, illetve valamilyen módon aktívak vagyunk benne. Ez pedig azzal jár, hogy nemcsak az ott szerzett benyomások révén hat ránk, hanem az ottani tevékenységünket is befolyásolja.

Ezért problematikus a kultúra és a nem-emberi környezet John Buell⁶ vagy Christa Grewe-Volpp⁷-féle kölcsönös, illetve kikényszerített konst-

rukció elve is, mert a kiegyensúlyozás szándéka ellenére nincs tekintettel a kapcsolatteremtés mikéntjére: minden kapcsolat konstrukciónak számít. A produktumra fókuszáló konstrukció ugyanolyan leegyszerűsítés, mint az intézményes demarkáció paradigmatisálása. Az ökokritika nem maradhat egyszerűen a korábbi kritikai paradigmák kiterjesztése a nem-emberi környezetre konstrukcionizmusként (lásd Grewe-Volpp), ökofeminizmusként⁸ vagy ember és természet kapcsolatának strukturális metaforáit vizsgáló retorikai vizsgálataként.⁹ Mindez a kultúra meghatározó szerepét hangsúlyozza.

Ha az ökofeminizmus révén a nők elnyomása elleni politikai küzdelmet a környezet „jogainak” védelmére is kiterjesztjük, a kortárs helyfilozófia felől (Jeff Malpas) az a kérdés merül fel, hogy az emberi és nem-emberi találkozási elhelyezhető-e a társadalomtörténeti térben. Tényleg hatalmi viszonyok képezik-e a kultúra és a nem-emberi kapcsolatát a Földön, vagy inkább arról van szó, hogy az ökofeminizmusban a természeti környezet is a hatalmi viszonyok reprezentációjává válik? A feminista kritikusok megkülönböztetik a nem biológiai kategóriáját a társadalmi nem (gender) kategóriájától, és megmutatják, miként legitimálja egy férfi-központú kultúra, illetve társadalmi rend a megkonstruált gender-képződményeket, miközben a rögzültnak és természetesnek feltételezett nemi identitásra vezeti vissza azokat. Sok feminista szerint a feminitás nem egy természetes vagy szükségszerű következménye annak, hogy valaki nőneműnek született, hanem inkább egy sor kulturálisan előírt viselkedésminta alakítja ki, ami csak a nyelvben és a kultúrában létezik. Csakhogy miközben ez a szétválasztó stratégia alkalmat ad a nőknek, hogy megszabaduljanak az őket alárendelő sztereotípiáktól, a kultúra állításait messze a természet fölé helyezi egy nem kevésbé erőszakos hierarchiában, mint amilyenek ellen a feminizmus küzd. Vajon elfogadható-e, hogy az ökofeminizmus kizökkenti a természetírás ritmusait, hogy saját mozgalmi törekvéseit folytathassa: nem olvassa el a tóval és a kiscsirkával kapcsolatot kereső figyelemgyakorlatokat, hanem csak a szöveget értelmezi saját politikai célkitűzéseinek és gyakorlatának megfelelően. S miközben a tó annak álcájává válik, hogy imádott szépsége a vágy tárgyaként konstruált, teljesen megfelelünk a színeiről.

Ehhez képest a művészi gyakorlatok mindannyiszor a történet más és más ritmusaira hangolódnak, így járnak át a mozgásterek határain: a tó színeinek játékára hangolódás vagy a kiscsírka barlangbeli határtapasztalatai után tett felfedezésére és a világ falán átmerészkedés kísérletére figyelés nem maradhat meg a politikai törekvés gyakorlatában. Miközben az ideológia-

kritika azt igyekszik leleplezni a természetírásban, hogy ideológiai konstrukció, ezt úgy éri el, hogy ő maga a sokféleképpen tájékozódó művészi gyakorlatok vizsgálata közben sem hajlandó kimozdulni az ideológiai tájékozódásból. Pedig ahhoz, hogy eligazodjunk a történések sokféle ritmusa között, ki kell jönnünk otthonos mozgástereink barlangjából, akárcsak Platón foglyainak¹⁰ – így fedezi fel Jack London az állatot.

A világ fala mint határrés

A *Fehér Agyar* volt az első könyv, amelyet magam olvastam el tízévesen. Addig a felnőttek közvetítettek köztem és a könyvek között, amikor felolvastak vagy meséltek, de most magam bátorkodtam áttörni a *betűk világfalán*. Bukdácsoltam a sorok ösvényein. Egy-egy hosszabb mondatnak elfelejtettem az elejét, s emiatt a vége a levegőben maradt, nem sikerült beleszónom az addig elolvasottakba. Voltak részek, melyeket követni véltem önmagukban, de nem értettem, hogy kerülnek abba a leírásba vagy törtézésbe, amelynél éppen tartottam. Megpróbáltam a szülők vagy a tanító néni hangjára olvasni a kérdéses szakaszokat, de a tőlük felidézett mondatok hanghordozása nem illett az éppen olvasottakra. Zúgni kezdett a fejem, abba kellett hagyni az olvasást. Ma is látszanak a görcsös ceruzajelek, olykor a mondatok közepén, ameddig egy-egy nekifutásra eljutottam. De aztán újra megpróbáltam. Többször is elolvastam egy bekezdést, amíg sikerült biztonságosabban eligazodnom benne. A nagy felfedezés az volt, hogy el lehet felejtetni a mondatokat, ilyenkor jutottam túl igazán a betűk világfalán. Ettől kezdve nem a sorokat követtem már fáradságos böngészéssel, hanem azt, ami a farkasokkal történik, s ez teljesen lenyűgözött. A betűk fala nemcsak meghatározatlan távolságra szökött hátra, hanem „egészen meg is változott. Tarka lett”.¹¹

A farkas addig leginkább a mesék gonosz ordasaként volt ismerős, itt pedig nemcsak szeretetreméltó teremtéssé vált, aki maga is tud ragaszkodni az emberhez, hanem vele együtt járhattam át a vadállatok és az emberek világának rejtelmek között, s ekközben úgy összebarátkoztunk, hogy a könyv elolvasása után szereztem egy kutyabarátot, harminc évvel később pedig Farkasnak neveztem a fiam.

Mindez azért lehetséges, mert ez a regény nemcsak mesés kalandok füzére, hanem a mozgásterek közötti átjárás remek kísérleteinek gyűjteménye is: ahogy a szürke kölyök először jön ki a barlangból, úgy kerül hirtelen az emberek és kutyáik közé is. Nemcsak új és új törvények hatása alatt kell

boldogulnia, miközben a szülői fennhatóság alól az „istenek” fennhatósága alá kerül, hanem meg kell tanulnia a magával vitt ösztönök, képességek és jártasságok hozzáigazítását, illetve összehangolását azokkal a veszélyekkel, kényszerekkel, csábításokkal, helyzetekkel és társakkal, amelyek közé kerül, illetve akikkel találkozik: felvenni a küzdelmet erőszakos gazdákkal és kutyaviadalokon kisorsolt ellenfelekkel, tenni a dolgát az indián faluban vagy aranyásó vállalkozók szánhúzó jószágaként, majd pedig a szerelmes gazda társaságában élni. Jack London elbeszélése nemcsak ezekről szóló történet, hanem olyan vállalkozás, amely maga is egy farkassal keres közös mozgástereket az írás gyakorlatában. Vizsgáljuk meg, milyen határelméletet igényel, és a határokon átjárás milyen gyakorlataiba kalauzol *A világ fala* című fejezet.

Az intézményes demarkáció nem előzmények nélküli kulturális vívmány. A territórium megjelölése vagy a félelem és kíváncsiság „határvillongásai” nemcsak hogy jóval korábbiak a „kulturális” akcióinknál, hanem máig befolyásolhatják is azokat. Igaz, hogy a civilizáció a felismerhetetlenségig benőtte már azokat az átjárókat, amelyek összekapcsolják a kettőt, de azok mégsem válhatnak egészen járhatatlanná, amíg olyan teremtményekhez hasonlóan, mint a farkasok, nekünk is vér fut az ereinkben. A globális környezeti válság nyomása arra figyelmeztet, hogy a magunktól sokrendben és sokféleképpen elválasztott környezettel tanuljuk meg feleleveníteni örökös szomszédságunkat – nem maradhat átjárások nélküli a közelségünk. Az aranyláz elterjedése következtében Alaszkát is megrohamozó civilizáció Jack Londonban még feleleveníthette a vadonnak kutyaszánnal nekivágók tapasztalatait, és már érezte az átjárások mikéntjének kényes különbségeit is: nemcsak azt, ahogy egy fajkutya a farkasfalkához csatlakozik *A vadon szavában*,¹² és ahogy a farkas kutyává alakul a *Fehér agyarban*, hanem az emberek hasonló átjárásait saját elkülönített világuk és egykori otthonuk, a vadon között.

Ugyanilyen kétirányúság jellemzi azt is, ahogy a világ falán átjutó kisfarkast követjük, miközben mi is mozgásterek határain tanulunk átjárni. A farkaskölyök felfedezi a barlangon kívüli világot, az írásgyakorlat pedig felfedezi a farkaskölyök kísérleteinek mozgásterét. Bár mi többféle jártasságot szereztünk már, a farkaskölyöknek pedig ez az első próbálkozása, minket is sok meglepetés ér az ő történetében, mint ahogy ettől kezdve a farkaskölyök sem hagy fel a további kísérletezéssel.

Mit jelent egy új mozgáster? Olyan történéseket, amelyek az addigi mozgásterben lehetetlenek. Például azt, hogy a falban meg lehet mártózni: „az ő

szemében annak, amit felfedezett, alakja volt, belépett abba, amit falnak tartott, és megfürdött benne. (...) Úgy tudta, hogy benne van a falban, ám a fal hirtelen felmérhetetlen távolságra hátraszökött előle.”¹³ A szürke kölyök megszeg egy törvényt: anyja ismétlődő tiltását, melynek eddig mindig engedelmeskedett. De a barlang határának átlépése nem egyszerűsíthető le erre a transzgresszióra. Ugyanilyen fontos az ösztönös félelem és a kíváncsiság határa, amelyen első felfedezőútján néhányszor át- meg visszabukdácsol a kölyök. És ott van a fal, mint egy teret lezáró szilárd határ, melyről a világosság fala esetében az derül ki, hogy rés az áthatolhatatlan falakkal körülvett korábbi mozgástéren.

Barlangi életében a farkaskölyök azt tanulta meg, hogy anyja bejárattól elterelő gesztusaihoz és a puha orrát feltartóztató kemény falakhoz igazodik. Ehhez tartotta magát akkor is, amikor egyedül maradt. Tudta, hogy mely impulzusokat kövessen, és melyeket kerüljön. Az álcázás ösztöne ugyanígy fojtotta el a torkán feltörni igyekvő nyivákolást és a mozgást, mikor ismeretlen szuszogást hallott a bejárat felől. De már korábban is azért indult meg a világosság fala felé, mert onnan különösen erős fény áradt. Jóllehet anyja megerősített utasítására nem engedett a vonzásának, azért az a vonzás megmaradt. A gyakorlati tájékozódást mindig az egyszerre ható sokféle impulzus teszi elkerülhetlenné. A szürke kölyök ismerte anyja tiltását és az ösztönös félelmet az ismeretlentől, de közben a fény vonzását is észrevette, és a kíváncsiság késztetését is érezte. Barlangi életében először úgy tanult meg tájékozódni, hogy az előbbieknél engedjen, az utóbbiakat pedig ne kövesse. Még pontosabban, hogy az utóbbiak helyett az előbbiekhöz igazítsa a gesztusait. Az a mozgástér, amelyben így szerzett jártasságot, nem a barlang puszta színhelye volt: a vázolt tájékozódási gyakorlat is éppúgy hozzátartozott, mint a fizikai környezet.

A „világ falába belépés” úgy történhetett, hogy a növekvő kölyök először merte inkább követni növekvő kíváncsiságát és a fény vonzását, mint anyja tiltását és a félelem parancsát. De a határátlépés nem egyszerűen az engedetlenség értelmében vett transzgressziót jelentette, hanem gyakorlati átjárást is egy olyan mozgástérbe, ahol más impulzusokhoz és késztetésekhez igazodva tanult tájékozódni. Ettől kezdve valami egészen más kezdett történni vele, mint azelőtt: először léphetett be egy falba, amit addig vagy a tiltások vagy a kemény felszín ellenállása megakadályoztak. Csakhogy belépni a falba nemcsak új lehetőséget, hanem a fal abszolút jellegének megdőlését is jelentette. Ha be lehet lépni a falba, akkor a fal nem mindig fal-szerű, hanem résszerű is lehet. A kölyök a korábban is észlelt többféle im-

pulzus és késztetés között a tájékozódási gyakorlatán változtatott, s ez vezetett egy új mozgástér felfedezéséhez, amelyben másféle történések zajlanak.

Ehhez képest a lejtő-tapasztalat, mikor a vízszintes felülethez szokott kölyök legurul, nem új tájékozódási gyakorlat kipróbálását jelentette, hanem pusztán sodródást, amelyben egyáltalán nem sikerült tájékozódnia. „Vadul elkapta” „az ismeretlen marka”, „és most valami szörnyű dolgot csinál vele”.¹⁴ De amennyiben ez a sodródás abbamarad, vagy nem válik azonnal végzetessé, itt is van esély új tájékozódás tanulására, melyet az elbeszélés nagy precizitással követ: „Igen esetlenül haladt előre. Csetlett-botlott. Egy ágról azt hitte, hogy jó messze van, és a következő pillanatban orron csapta, vagy felhorzsolta az oldalát. A talaj gidres-gödrös volt. Néha hosszabbat lépett a kelleténél, és megütötte az orrát. Máskor megbotlott, és a lábát ütötte meg. Előfordult, hogy a kavics meg a kő megbillent vagy kifordult a talpa alatt, amikor rálépett. Ebből megtanulta, hogy az élettelen dolgok sincsenek mind ugyanabban a tartós egyensúlyállapotban, mint az ő barlangja; vagyis az apró élettelen dolgok inkább megmozdulhatnak, megbillenhetnek, mint a nagyok. Minden balesetből tanult valamit. Minél többet járt, annál jobban ment a járás. Belejött. Már ki tudta számítani saját izmai mozgását, tudta, hogy mire képes, és két tárgy vagy egy tárgy s önmaga között fel tudta becsülni a távolságot.”¹⁵

Így szerez jártasságot a farkaskölyök a terepen barangolásban. Vagy az úszásban: először a víz is az ismeretlen markaként kapja el és sodorja magával, de itt is tanul. Először azt, hogy ha kalimpál a lábaival és előre nyújtja a nyakát, a csendesen folyó víz felszínén tarthatja magát, s most ez elég ahhoz, hogy előbb-utóbb kikerüljön az ismeretlen sodrásából, azaz megtanuljon valamilyen elemi tájékozódást a folyó vizében. Olyan, mintha maguktól is tudnának valamit a lábai a vízben. Ahogy a lejtőn legurulás után is olyan természetes mozdulatokkal „kezdte lenyaldosni legeslegelőször a bundájára tapadt száraz anyagot”, „mintha ezerszer is tisztálkodott volna már életében”.¹⁶ Igaz, hogy a barlangon kívül hol ijesztően, hol káprázatosan ismeretlen minden, de mégis mintha nekivalóan lenne ismeretlen, és ő is az ismeretlennek valóan pottyant volna ide. Az ismeretlen minden újabb kiszámíthatatlan ármánya elbizonytalanította efelől, miközben minden felfedezés és megtanult mozdulat meg is erősítette ebben. Így kerül olykor szerencsésen egy fajdfészekbe, ahol először ehet eleven húst, és próbálhat ragadozóként harcolni; olykor pedig balszerencsésen a menyét útjába, ahol anyja még idejében érkező segítsége nélkül minden bizonytalansággal elpusztulna.

Hogyan tájékozódik az elbeszélés mindezekben? Olyan figyelemgyakorlatokban, amelyek révén a farkaskölyök mozgástereiben tanulunk tájékozódni. Fontos, de nem elég annak a terepnek az alapos ismerete, ahol a farkaskölyök barangol. Bele kell tanulnunk az ő tájékozódási gyakorlataiba is. Jack London elbeszélése határozott kísérleteket tesz erre. A nehézség abban van, hogy saját tájékozódási gyakorlatainknak megvan a lejtésiránya, ami ugyanúgy visszaterel a saját mozgásterünkbe, mint eleinte a farkaskölyköt a barlangba. S a mi esetünkben is az segíthet, ha oda tudunk fordulni olyan impulzusok felé, amelyek kimozdítanak megszokott tájékozódási gyakorlatainktól. Hogyan tanulja meg a farkaskölyök, hogy a barlang bejáratához közeledni tilos? Nincs ilyen felirat a barlang falán, és nincs lánc a nyakán, ami meggátolja ebben. Az állatokkal teremtett kapcsolataink révén, melybe a vadászattól az állattartáson át az etológiáig vagy állatlélektanig sok minden beletartozik, kétféle késztetést fedezhetünk fel: egyik az anyai nevelés, a másik a kölyök saját életén túlmutató ösztönös félelem, melyet persze be kellett illesztenie a saját életébe: – „bizonyára” az élet egyik korlátjaként, amilyen az éhség vagy az anyai tiltás.¹⁷ Ez a „bizonyára” nemcsak logikai következtetés az elbeszélésben, hanem a másik mozgásterének hol elbizonytalanodó, hol megbizonyosodó keresése: milyen késztetések érhetik a pár hetes farkaskölyköt?

Az anya terelő instrukciói, az éhség és a kemény fal korlátja vagy a félelem ismeretlen törvénye azért követhetők, mert számunkra sem idegenek az ezekhez hasonló impulzusok. De vigyáznunk kell, hogy ne emeljük át a kiscsőrre számunkra hozzáférhetetlen mozgásterekbe: „Persze, nem ilyen emberi módon gondolta át ezeket. Inkább aszerint osztályozott, hogy van, ami fájdalommal jár, és van olyasmi, ami nem fáj. És miután így csoportosította a dolgokat, óvakodott mindattól, ami fáj, a korlátoktól és a tilalmaktól, hogy élvezhesse az élet örömeit és kellemetességeit.”¹⁸ A félelem és kíváncsiság logikai magyarázatától az elbeszélés egyre inkább a farkaskölyök gyakorlati kísérletei felé tart, azokban tanul tájékozódni, már nem annyira fogalmi reflexiókban, hanem inkább gesztusrezonanciákban.

Mi történik a kis állattal, ha a világosság falát is úgy akarja megérinteni az orrával, mint a barlang többi falát korábban? Már az is a tájékozódásunk áthangolására vall, hogy vele együtt, korábbi barlangtapasztalatai felől közeledünk a különös falhoz. Ezért követhetjük megdöbbenéssel, ami a falban, illetve a fallal történik. Az emberi mozgásterünk és a farkaskölyök mozgásterének közötti határ átlépése az ilyen *megdöbbenések* írásában, olvasásában történik. Mihelyt a teljesen puha falba lépünk, vagy a fal hirtelen hát-

raszökik, már nem a kijáraton akadálytalanul átjutás banális eseményének, hanem a lehetetlen csodálatos lehetőségessé válásának mozgásterében történik velünk valami – nemcsak az emberrel és nem is csak a kiscarkassal, hanem velünk: a közös mozgástérben találkozó kiscarkassal és emberrel. Ezúttal nem egy erdei csapáson találjuk szembe vele magunkat váratlanul, hanem igyekszünk *egy csapáson* maradni vele mindabban, amit megkísérel, és ami eközben történik vele. Ez a vele- és nála-létünk nem egyszerűen közös színteret jelent, nemcsak olyan pozíciót, ahonnan megfigyelhetjük, ami a kiscarkassal történik, hanem olyan figyelemgyakorlatot, amely során gesztusainak ritmusát, azaz történéseik temporalitását követhetjük.

Jártasságot szerezni valamiben nemcsak bizonyos funkciók működését jelenti, hogy például sikerül előre haladni az egyenetlen talajon és elkerülni az akadályokba ütközést, hanem azoknak a gesztusoknak a kipróbálását vagy gyakorlati eltalálását is, amelyek révén az előrehaladás vagy az akadályok elkerülése történik. Nemcsak megfigyeljük vagy megállapítjuk, hogy a farkaskölyöknek sikerült kijutnia a barlangból, hanem utána indulunk a falba lépés döbbenetének, miközben a fény fala ennek a kísérletnek az eredményeképpen ugrik hátra hirtelen. A megfigyelés mozgásterében nem követhető sem a falba lépés, sem a fal hátraugrása. Az ilyen történések érdekében át kell lépnünk a megfigyelés határán a kísérletező farkaskölyök mozgásterébe. S minthogy az ismerős mozgásterek plátói barlangjainak határain túl történők ugyanolyan meglepők a barlangok kiszabaduló foglyainak, mint a kisállatnak a barlangon túli világ, íróként és olvasóként is elképesztő tapasztalat falnak látni a barlang kijáratát, megmártózni a fényes falban, majd döbbenetesen észlelni, ahogy az hirtelen messze szökik tőlünk.

Ugyanolyan izgalmas, mint először simogatni meg a ketrecbe zárással és ütlegeléssel „elvadított” farkast, vagy a ketrecbe zárással és ütlegeléssel elvadított farkasnak először engedni vicsorgás és harapás nélkül, hogy valaki gyöngéden megérintse. A házból éppen kilépő Matt ennek láttán majd elejti a szennyes mosogatóvízzel telt tálat.¹⁹ Az 1974-es magyar kiadás előrehozott, egyetlen színes illusztrációjában ezért nem hiba, hogy el is ejti. És az sem, hogy az ajtónyílásra és Matt hangjára itt nem reagál azonnal a minden neszre figyelő farkas, hanem továbbra is elbűvölten tűri a simogatást. Matt ugyanis inkább az olvasó illusztrációja a képen. Ha valaki olyan látta volna, hogy az új gazda megsimogatja a korábban őrzöngve védekező, igen veszélyes farkast, aki nem követi ezt a hihetetlen határátlépést az erőszak mozgásteréből a baráti közelségbe, nem döbbsent volna meg annyira. A határátlépés ezúttal mindenekelőtt lenyűgöző intenzitásváltás. Az

embert zsigerből ellenfélnek tekintő farkas olyan váratlan intenzitású barátságos gesztusok vonzáskörébe kerül, hogy elfelejt vicsorogni és harapni. Az új gazda, akibe már egyszer belemart, és ő mégsem büntette meg, most újra pusztá kézzel, minden védekezés nélkül nyúl felé, teljesen kitevé magát az agyarainak. A farkas is megdöbben. Látja már, hogy ez tényleg nem valami agyafúrt emberi csel, mely révén az új gazda kiszámíthatatlanul akar lecsapni rá, de nem is olyan hódolat, amelyben egy gyengébb falkatag teszi védtelessé magát az alfahím előtt. Ez az ismeretlen gesztus az erősebb fél szelíd önfelajánlása, amely ugyanolyan szelíd viszonzásra készítet. Igen, egy állatot is, határozottan. Az emberek közt „elvadult” farkas először követ, félig önkéntelenül, valami egészen mást, mint a beidegződött védekező és támadó készítetési. S ahogy a farkas elfelejt vicsorogni és harapni az ember közvetlen közelében, az ajtón kilépő Matt is elfelejti, hogy egy vizesedényt egyensúlyoz a kezében. Annyira intenzív, ami a tegnap még megközelíthetetlenül vad farkas és a szerelmes gazda közt történik, hogy ennek követése Mattot is kimozdítja a telt edény egyensúlyban tartásának óvatos gyakorlatából. Merthogy ami történik, egészen magával vonja a figyelmét, és ő a teljes figyelmével annak indul utána. Az olvasónak is Matt módjára kell megtanulnia követni Jack London elbeszélésművészetét ahhoz, hogy ne pusztán vadregényes kalandsorozatot olvasson, hanem maga is mozgásterek között barangoljon az olvasás idejében. Ahogy Matt kezéből kiesik a vizesedény, úgy esik ki az olvasó is mindennapi rutinyakorlataiból az olvasás idejében, mikor ember és állat rendkívül intenzív kapcsolatteremtésének ritmusára hangolódik a figyelme.

Jack London írásművészete ilyen gesztusokra rezonál, ettől olyan intenzív történés. És hogyha nem is mi vagyunk az új gazda, hanem íróként vagy olvasóként inkább Matt módjára kerülünk figyelmünkkel az intenzív történés ritmusába, ez is elegendő ahhoz, hogy beletanuljunk az itt történő gesztusokba, melyek ugyanúgy rést nyitnak bejáratott mozgástereinken, mint a farkaskölyök barlangján a világ fala. Igaz, hogy a határ megkülönböztet és elválaszt, de a fentiek értelmében olyan rés is lehet, amely szomszédos mozgásterekbe nyílik, és csak addig látszik falnak, amíg a társadalomtörténeti tér barlangjában szerzett jártasságunk szerint maradunk távol, vagy közeledünk hozzá. Mihelyt sikerül kitalálnunk innen (például az olvasás idejében), az intézményes demarkációt megsértő transzgresszió csak egyik esetévé zsugorodik a *határrésen* történő átjárásnak. Ezen kívül sokféle átjárás lehetséges aszerint, hogy milyen mozgásterek történéseire hangolódik a figyelmünk. Az emberi és a nem-emberi elidegenedésének határát

átlépő gesztusok a tó színeivel ismerkedés közben, a farkas megsimogatásában vagy az írás és az olvasás ezekre hangolódó figyelemgesztusaiban képes addigi mozgásterünk határán túlra vezetni bennünket, úgy alakítani a tájékozódási gyakorlatunkat, hogy megtanuljunk átjárni az egymástól ritmikai irányok vagy dimenziók mentén szétváló gyakorlatok és történések között.

Konklúziók

Jack London gyakori, illetve tartós kísérleteket tesz arra, hogy a nem-emberi másikkal kapcsolatot teremtsen. Kuttyaszánnal barangolni Alaszkában, vagy – más léptékű történésként – megszelídíteni a farkast, nem ideológiai mintázatok, hanem gyakorlati lépések, hogy megismerkedjünk egy állat viselkedésével, akit nemcsak befolyásolunk, hanem ő is befolyásolja a mi viselkedésünket. Megváltoztatja-e az ilyen ismeretség a természeti környezethez való viszonyulásunkat és a felelősségünket iránta? Kétségkívül: segít annak felfedezésében, hogy a szomszédság nemcsak demarkáció, hanem közelség is. Vagy lévinasi proximitás²⁰ – nem mindig ugyanaz a felelősség, hanem a kapcsolatteremtés sokféle kísérlete.

A farkasról szóló irodalmi narráció azért képes a nem-emberi környezet történéseibe vonni a figyelmet, mert az írásművészet maga is intenzív figyelemgyakorlat. Annak vizsgálata után, hogy a természetírás miként vesz részt a természet szimbolikus konstrukciójában, most azzal is foglalkoznunk kell, hogy miként vesz részt egy farkaskölyök az írás művészetében. Miként válik az író, az olvasó és a nem-emberi környezet szomszédokként egymás társaságává? Ha nem volnának állatok a bolygónkon, teljesen lehetetlen lenne olyan leírásokat és olyan narratívákat kitalálni, amelyeket itt olvastunk. A farkaskölyök maga is tehetséges kísérletező, ami nem idegen a kifinomult és intenzív irodalmi írás- és olvasásgyakorlatokba bocsátkozóktól sem.

Lehetséges zárókonklúzióként ezt javaslom: ha a határ nemcsak intézményes demarkáció, hanem szomszédságként a másik társasága is, akkor Balibar elméletét két irányban kell kiterjesztenünk: (1) az ökoszisztéma tágassága irányában (a társadalomtörténeti téren túlra) és (2) a párhuzamos mozgásterek tágassága felé (a kapcsolatteremtésben). Az első révén felfedezhetjük, hogy rajtunk és a kultúránkon kívül is vannak helyek és teremtmények. Ezek társasága révén pedig a második irány abban segíthet, hogy a társadalomtörténeti tájékozódás alternatíváiként más tájékozódási gyakorlatokban is jártasságot szerezzünk.

JEGYZETEK

¹ Egy hosszabb tanulmány rövidített változata.

² Balibar: *What is a border?* 76, 79.

³ Berszán: *Empirical Research and Practice-oriented Physics for the Humanities and Sciences*. – Az általam javasolt gyakorláskutatás vagy gyakorlásfizika az irodalmat nem szövegek korpuszaként és kontextusok hálózataként vizsgálja, hanem kísérletileg indul utána az írás- és olvasásgyakorlatok figyelemgesztusainak. Tényleg elolvasni egy regényt vagy verset, annyit tesz, mint az olvasás idejében belegyakorolni magunkat olyan figyelemgesztusokba, amelyekre az illető írásművészet készlet. Egy kifinomult és intenzív írásgyakorlat impulzusaira ugyanolyan konkrét kísérletek révén hangolódhatunk, mint például járni, úszni, lovagolni vagy biciklizni tanuláskor: a történet nem megfigyelt, hanem követett ritmusába (értsd: a történet skandáló gesztusok temporalitásába) csak ilyen gesztusrezonanciák révén juthatunk, ritmikai dimenzióik mozgásterei között pedig a gyakorlásrítmus áthangolása teszi lehetővé az átjárást (például két lábon járásból úzásba, lovaglásba vagy biciklizésbe és vissza). S mivel folyamatosan sokféle impulzus készlet eltérő ritmusú történések követésére, a gyakorlati tájékozódás elkerülhetetlen.

A bevezetett terminusok miniglosszája:

Figyelem = gyakorlás

Gyakorlás = gesztusok története

Történet = mozgástér

Mozgásterek = (kiegészítő) ritmikai dimenziók

Követett ritmus = egy mozgás rezonanciakapcsolat révén hozzáférhető temporalitása

Figyelem = történésekkel teremtett gyakorlati kapcsolat = gesztusrezonancia

⁴ London: *White Fang*. 47–55. Magyarul lásd London: *Fehér Agyar*. 77–96.

⁵ Malpas: *Place and Experience. A Philosophical Topography; Place and the Problem of Landscape*. 3–26.

⁶ Buell: *Writing for an Endangered world: Literature, Culture, and Environment in the U. S. and Beyond*.

⁷ Grewe-Volpp: *Nature "out there" and as "a social player": some basic consequences for a literary ecocritical analysis*. 71–86.

⁸ Plumwood: *Feminism and the Mastery of Nature*.

⁹ Garrard: *Ecocriticism. The New Critical Idiom*.

¹⁰ Platón: *Állam, Hetedik Könyv*, 514a–518b. II. köt., 455–462.

¹¹ London: *Fehér Agyar*. 80. („Also, its appearance had changed. It was now a variegated wall, composed of the trees that fringed the stream, the oppos-

ing mountain that towered above the trees, and the sky that outtowered the mountain” – London: *White Fang*. 49.)

¹² London: *A vadon száva*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2015.

¹³ London: *Fehér Agyar*. 80. („And as condition, in his eyes, had the seeming of form, so he entered into what had been wall to him and bathed in the substance that composed it. (...) He was sprawling through solidity. (...) The wall, inside which he had thought himself, as suddenly leaped back before him to an immeasurable distance.” – London: *White Fang*. 48.)

¹⁴ Uo. 81. („The unknown had caught him at last. It had gripped savagely hold of him and was about to wreak upon him some terrific hurt”. – London: *White Fang*. 49.)

¹⁵ Uo. 82–83. („He traveled very clumsily. He ran into sticks and things. A twig that he thought a long way off would the next instant hit him on the nose or rake along his ribs. There were inequalities of surface. Sometimes he overstepped and stubbed his nose. Quite as often he understepped and stubbed his feet. Then there were pebbles and stones that turned under him when he trod upon them; and from them he came to know that the things not alive were not all in the same state of stable equilibrium as was his cave; also, that small things not alive were more liable than large things to fall down or turn over. But with every mishap he was learning. The longer he walked, the better he walked. He was adjusting himself. He was learning to calculate his own muscular movements, to know his physical limitations, to measure distances between objects, and between objects and himself.” – London: *White Fang*. 50.)

¹⁶ Uo. 81. („as a matter of course, as though in his life he had already made a thousand toilets, he proceeded to lick away that dry clay that soiled him”. – London: *White Fang*. 49.)

¹⁷ „A félelmet tehát a szürke kölyök is ismerte, ha nem is tudta, hogy mi az. Bizonyára az élet egyik korlátjának tekintette ezt is.” (Uo. 77.) („So the gray cub knew fear, though he knew not the stuff of which fear was made. Possibly he accepted it as one of the restrictions of life.” – London: *White Fang*. 47.)

¹⁸ Uo. 77–78. („He did not reason the question out in this man-fashion. He merely classified the things that hurt and the things that did not hurt. And after such classification he avoided the things that hurt, the restrictions and restraints, in order to enjoy the satisfactions and the remunerations of life.” – London: *White Fang*. 47.)

¹⁹ Vö. uo. 205.

²⁰ Lévinas: *Otherwise than being, or, Beyond essence*.